

Gångar genom landskapet

av Bernhard Waldenfels

Bernhard Waldenfels,
Ruhr-Universität Bochum,
Tyskland

Artikeln är ett illustrativt exempel på den fenomenologiska metoden att genom observationer, iakttagelser och reflexioner nå en vidgad insikt, i detta fallet om vår syn på, vårt förhållande till och vårt varande i landskapet. Den har tidigare varit publicerad som "Gänge durch die Landschaft" i *In den Netzen der Lebenswelt* (Suhrkamp, Frankfurt am Main 1985).

*ambulo ergo sum
Gassendi till Descartes*

FRÅN DET BETRAKTADE LANDSKAPET tillbaka till det bebodda, det är det uttalade målet för mina tankegångar. Jag kommer att knyta an till rumslighetens fenomenologi och därifrån söka en väg från livsrummet till ett livslandskap, som infogar sig i vår livsvärld. Ensidigheter tvingas jag acceptera, man kan inte gå åt flera håll samtidigt

Begreppsvirrvarr

Om jag på min gata i Bochum läser en skylt med texten "Skyddat landskap" (landskapsskyddsområde), så vet jag ungefär vad det betyder, till nöds hjälper lagboken. Om jag delar upp ordet i dess beståndsdelar blir saken svårare. "Land-

skapsskydd" och den antydda "landskapsförstörelsen", det går bra. På samma sätt kommer vi tillrätta med landskapsmåleri, landskapsfoto, "landskapskonst" eller i omvänd ordning: flodlandskap, berglandskap, parklandskap, numera också industrilandskap och stadslandskap. Men är det ett rent landskap för sig? "Så sant det är att vad som helst i naturen kan uppfattas som skönt, lika sant är omdömet att det toskanska landskapet är vackrare än Gelsenkirchens omgivning" (som uppenbarligen inte är något landskap) (Adorno 1973, s. 112). Emellertid är det inte filosoferna som har präglat detta begrepp, de har knappast heller förbättrat det, vilket en blick i *Historisches Wörterbuch der Philosophie*

visar. De geografiska och estetisk-filosofiska delarna går ganska vitt isär, och hålls bara nöd- torftigt samman av ett ord som ända in på 1800- talet betecknade bosättningsområdet eller det ekonomiska rummet i en "region" eller "pro- vins".

Himmelskt och jordiskt landskap

Den himmelska genealogi som tar sin början med Petrarcas bestigning av Mont Ventoux känner vi mycket väl från Joachim Ritters anteckningar. Följer vi denna tolkning framträder följande bild: det gamla kosmos som degraderas till fysisk natur och genom naturvetenskapens och teknikens förenade ingripande sönderfaller finner sin räddning i och med att naturen betrak- tas och avnjutes som landskap. Landskapet fun- gerar som *estetiskt surrogat* för en substantiell ordning som är oåterkalleligen borta.

Denna estetisering av landskapet får minst tre allvarliga konsekvenser.

1) Landskapet *blir visualiserat*, eftersom beskådandet sedan gammalt aktiverar synen, som i egenskap av ett seende på långt och nära håll möjliggör en översikt. Därför vandrar Petrarca inte bara genom ett landskap, och inte heller berättas det om de dofter och ljud som omger ho- nom; vad som räknas är vandringens mål: bergs- toppen som beskådandets plats. Ännu Rousseau, den ivrige vandraren och botanisten, hyllar i sin *La Nouvelle Héloïse* (23:e brevet) berget med dess vida höjdsikt från toppen; denna kan inte jämföras med utblickar på en slätt, som förflyk- tigas i fjärran och som låter det ena försvinna bakom det andra. Visserligen hade Petrarca kun- nat ta varning av Platon i sitt försök att skåda kos- mos med det kroppsliga livets ögon. Hos Platon nöjer sig den sanne astronomen inte med att för- vånat titta på "himlens färgglada arbete" som på en väldig takmålning; han räknar, och därför be- höver han inte stiga upp på ett berg (*Staten* s. 527d ff.).

2) Landskapet framträder som *människotom*, *oberörd natur*. Det Petrarca ser är berg, floder och havet och inte den mänskliga bosättnings artificiella ordning.

3) Beträktelsen av landskapet är helt *fri från all målinriktad verksamhet*. Landskapet är "främ- mande för det lantliga folk som bor i naturen och har inte något förhållande till detta folk" (Ritter 1974, s. 146), som om landskap inte hade något att göra med uppodlingen av marken, bosätt- ningen, vägarna och torgen, brobyggen – med det kultiveringsarbete, som i sin formande över- skottskraft alltid lämnar "den råa naturen" bakom sig. Emellertid passar det inte riktigt helt till denna kontemplativa hållning när Petrarca ur sin Livius citerar om den makedoniske kungen, som väl inte bara gick upp på berget för att *njuta* av utsikten över två hav. Utsikts- och vaktorn står närmare varandra än vad som är passande för ett intresselöst välbehag.

Hur som helst, *landskapsbetraktaren* har var- ken händer eller fötter; han bebor inget annat landskap än sitt medvetandes eller sin själs, och i denna form är han nog en skapelse av 1700- talet. Det tidiga landskapsmåleriet, som i detta sammanhang ofta anföras som ytterligare ett kronvittne, verkar inte heller vara ett trovärdigt stöd för antagandet att estetiseringen av naturen satte in redan i början av Nyare tiden. Det finns många skäl som talar emot detta. 1) Den icke- mänskliga naturen är sällan ensamt motiv för måleriet, ett rent landskapsmåleri är svårt att hitta. I sin översikt 1982 räknar H. Holländer också "världslandskap" som t. ex. Altdorfers "Alexander den stores seger över Darius" och stadsvyer som Van Meers "Utsikt över Delft" till denna genre. 2) Temat landskap dyker också upp i Nyare tidens konst jämte genrescener, stilleben, interiörer, stadsveduter och porträtt. Landskapsmåleriets estetiska utmärkelse som ett medel att rädda det gamla kosmos har ett motiv som är främmande för konsten. 3) Det kanske är en trivialitet, men konstnärer betrak- tar och njuter inte i första hand, utan de målar. De problem med rumspektiv, färgskala och linjeföring som de har att göra med är inte bund- na till framställningen av landskapet. Dessutom uppträder konstnären här inte sällan som konkurrent till naturforskaren. Så här uttrycker sig den berömde landskapsmålaren Constable: "Må-

leriet är en vetenskap, ett utforskande av naturlagarna och borde bedrivas som ett sådant. Varför kan man inte också betrakta landskapsmåleriet som en gren av naturfilosofin och de enskilda bilderna som vetenskapliga experiment?" (citerat efter Gombrich 1978, s. 29). Skulle man byta ut den museala blicken mot verkstadsblicken, så skulle den inte förlora sig i estetiska moln.¹

Men det är bara medaljens ena sida. Vid sidan av det estetisk-filosofiska landskapsbegreppet finns också det geografiska, vars jordiska härkomst går att utläsa redan ur namnet. Så länge den kvarblivande resten av jord förvaltas cartesianskt som ett *geometriskt* och *fysikaliskt residuum* uppstår motsägelsefulla svårigheter. Om vi tar en definition som denna: Ett landskap är ett "jordrum i sin totala tingsliga utfyllnad" (H. Leser, i Zimmerman 1982, s. 80) eller det är en "del av jordytan" med "naturliga gränser" (C. Troll, citerad i Ritter 1974, s. 179), uppstår frågan: Vem delar här upp jorden, är det kanske lantmätaren som är geometrins anfader? I Herodotos' berättelse från Egypten finns alltid Faraos i bakgrunden, som inte bara fördelar jorden utan också skattebördan, vilket är skäl nog att inte låta Nilens nycker ta hand om markuppdelningen. En sak är i alla fall säker: det geometriska kartnätets homogena rum och ett kausalt kontinuum av verkningar som fortplantar sig mekaniskt leder inte till någon uppdelning av landskapet och definitivt inte till "naturliga gränser". Är floden en naturlig gräns för fågeln och fisken?

Vi drar härav slutsatsen att den rene *lantmätaren*, lika lite som landskapsbetraktaren, lever i den värld han mäter. Om jag snurrar på jordgloben så kommer inte München eller Berlin närmare, och för kartritningen räcker också en blick från ovan. Därmed är det inte sagt att geografins faktiska tradition, som har så mycket att tacka upptäcktsresorna för, låter sig tvingas in i detta formella raster; att betvivla är bara att jordbeskrivningens och jordritningens långa tradition har funnit sin adekvata plats bland Nyare tidens vetenskaper. Så länge det cartesianska

paret världsmätaren och världsbetraktaren fördelar rollerna emellan sig uppstår en allians av naturbehärskning å ena sidan och naturbetraktelse och naturnjutning å andra sidan. Författarna till *Upplysningens dialektik* finner spår därav i *Odysseen*: Odysseus njuter sirenernas sång fastbunden vid masten medan medresenärerna rör förbi med fullstoppade öron – en suggestiv bild, även om delar av nyare projektioner blandar sig i. Den slutliga sanningen är en sådan allians sannerligen inte, något som vi idag blir mer och mer varse.

Åter-närmande mellan himmel och jord

Man kan följa ett åter-närmande mellan de åtskilda sfärerna ur båda synvinklarna. Världsbetraktaren förvandlar sig tillbaka till en *världsinvånare av kött och blod*, den utsträckta naturen tillbaka till en *centrerad omvärld*, som världsinvånaren samtidigt finner och arrangerar. Deltagande i denna dubbla rörelse är å ena sidan en rumslighetens fenomenologi, som tilldelar det kroppsliga subjektet en konstitutiv plats i rummet, å andra sidan nya och inte längre så nya discipliner som miljö- och beteendeforskning, vilka fastslår en sträng korrelation mellan miljö och beteende, eller ekologin, en ny lära om "oikos", som räknar med begränsad kraftushållning och som också återför det mänskliga livet till ett utbytesförhållande med naturen.²

Därmed blir också den gamla politisk-ekonomiska traditionen återigen levande, och *regionaliteten* blir verksam igen som "landskapets" ursprungliga betydelse. Temat landskap erbjuder här integrativa möjligheter om man på nytt tänker samman natur- och kulturlandskapet och om landskapet inte heller ryggat tillbaka för staden, eller "stadsskapet", som Walter Benjamin en gång sade (1983, del 1, s. 530).³

Det levda rummet som utgångspunkt

En möjlig utgångspunkt för våra funderingar är alltså rummets fenomenologi, en högst differentierad teori, som inte bara filosofer som Husserl, Scheler, Heidegger och Merleau-Ponty arbetat

med, utan också medicinska antropologer och psykopatologer som L. Binswanger, E. Straus och – med bergsonskt inslag – E. Minkowski, dessutom biologer som J. v. Uexküll och F. J. J. Buytendijk, rumspsykologer som K. Lewin och A. A. Moles och slutligen en epistemologisk "outsider" som G. Bachelard med sin *Rummets poetik*. Mycket av det har E. Ströker och L. Kruse utförligt bearbetat i sina monografier. Jag nöjer mig med att lyfta ut några grunddrag, som tillåter oss att närma oss landskapstemat.

Det av Minkowski så kallade levda rummet är relaterat till ett *kroppsligt subjekt*. Detta rum uppvisar en differentierad inre struktur, för det finns olika sätt att bebo och gestalta rummet. Beroende på den kroppsliga delaktighetens art och grad kan vi skilja mellan ett *stämningrum*, som står i relation till den på olika sätt befintliga levda kroppen, ett *handlingsrum*, som hänför sig till den handlande och hanterande levda kroppen, och ett *åskådningrum*, som är relaterat till den sinnligt åskådande levda kroppen. Genom sammanflätningen av dessa olika typer av rumsupplevelser stoppas den ensidiga visualiseringen av omvärlden liksom också särskiljandet av ändamålsenliga handlingar ur deras affektivt färgade omgivning.

Jag handlar och arbetar i rummet; rummet är aldrig blott en formell beståndsdel av ett praktiskt projekt eller av ett teoretiskt objekt, utan det hör till den befintlighetens fond ur vilken vi ständigt förser oss. Detta blir fullkomligt tydligt när vi alltefter *situation* och *stadium i livet* inför ytterligare differenser genom att från dagrummet skilja drömmens nattliga rum, från det civiliserades rum mytens symboliskt ockuperade rum och från vuxenvärldens rum barndomens sporadiskt systematiserade rum. Därtill kommer också att rummet redan från början visar sig som ett *socialt rum*, relaterat till en "mellankroppslighet" (Merleau-Ponty), som förvandlar mitt här till en mångfaldigt skiktad gemensam plats.⁴

Detta mångfaldigt uppdelade livsrum låter sig till sin tendens transcenderas i dubbel bemärkelse. Å ena sidan så att det kroppsliga subjektet förvandlas till ett *kroppsmedvetande* (Leib-

bewußtsein), vilket resulterar i det föremålsligt föreställda och slutligen i det matematiskt uppmätta rummet. I exakt motsvarighet därtill förvandlar sig å andra sidan det kroppsliga subjektet till en *kroppslig kammare* (Leibkörper) som infogar sig i ett objektivt och slutligen fysikaliskt rum. Medvetandet om den levda kroppen (Leib) gör denna till en kropp (Körper) som jag *har* och inte längre *är*. Att denna dubbla reduktion, som till och med Descartes måste medge, strandar mot livspraxisen talar för att inte heller den landskapets dubbla genealogi som här uppstår får ett fribrev.

Från typologi till Individuation

Hur kommer vi nu från en generell typlära om rummet till ett individuellt landskap? På försök skulle man till att börja med kunna koncipiera landskapet som ett *bestämt* rum. Det bayerska förlandet till Alperna eller "Paris' mage" skulle då vara bestämda rum på ungefär samma sätt som barock eller Biedermeier står för bestämda tidsperioder med sina typiska stilegenskaper. En svårighet ligger emellertid däri att ett bestämt rum inte är en vanlig individ som t. ex. denna bok som växer framför mig. Den vanliga individen bestäms allmänt genom subsumtion under scheman och begrepp och den bestäms individuellt genom rums- och tidsangivelser (så t. ex. hos Leibniz). Ett bestämt rum befinner sig emellertid inte i ett mera omfattande rum som en rysk plockdocka i en annan, utan det är en *delmängd av ett omfattande rum*, t. ex. jordrummet.

Det har därmed del i världens unicitet "för vilken plural saknar mening".⁵ Landskapet skulle alltså kunna vara ett bestämt rum som bryter sig ur den jordiska världen eller också ur en stelarisk värld som fallet är med månlandskapet.

Vidare skulle man kunna förstå landskapet som *förtätat rum*, som ordnar gestalter, ting, och personer till varandra enligt en viss fysiologi, en viss stil⁶, ett visst kraftfält eller en viss essens. Som Proust skriver på ett ställe (*A la recherche du temps perdu*, del 1, s. 156) kan en kvinnas magi och ett landskaps förtrollning

stegra varandra på så sätt att platsen får "individuellt liv".

Slutligen låter sig den levda kroppen (Leib) betraktas som ett *integralt rum* i vilket olika rumsupplevelser, rumsuppfattningar och rums-konstitutioner korsas och träffas. Ett landskap som det bayerska förlandet till Alperna eller som det gamla området kring hallarna i Paris skulle kunna vara en integral på samma sätt som staden, som framställer sig under olika aspekter.

Men även här visar sig en svårighet. Beroende på rumsupplevelse och rumsuppfattning utfaller avgränsningar och indelningar olika. Handlingsrummet slutar inte vid horisonten som åskådningsrummet och dess uppdelning i "trakter" är mer eller mindre godtycklig (se Ströker 1965, s. 97). Dessutom överensstämmer inte handlingsrummets avgränsningar med ekologiska gränser, för vilka t. ex. vattentillflöden och vindförhållanden spelar en roll, för att inte tala om den brokiga mångfalden av politiska gränser som går sina egna vägar. Praktisk räckvidd, synhåll, vattendelare och tullbommar sammanfaller inte.

Vill vi undvika att landskapet faller sönder i heterogena delrum och dellandskap, så måste vi välja ett *relationsrum* utifrån vilket ytterligare rumstyper är fattbara som förstadier, poststadier, variationer eller transformationer. I den mening en pläderar jag för handlingsrummet som relationscentrum, för det stämde rummet låter sig förstås indirekt som bakgrund till handlings- och åskådningsrummet, och åskådningsrummet utvecklar ett synsätt som redan är anlagt i den praktiska kringnyen. För det föremålsliga rummet består en sådan återkoppling i vilket fall. När jag betonar handlingsrummet lägger jag speciell vikt vid handlingen som *kroppslig rörelse* (leibliche Bewegung), vare sig det är som framåtrörelse eller som ett uppehåll som själv måste tydas som en hejdad rörelse.

Den kroppsliga rörelsen, som också ofta är eftersatt av handlingsteoretiker, är faktiskt en instans som omedelbart genererar eller regenererar rum. Trots det har kroppslig rörelse inget att göra med de ominösa "bashandlingarna". "Vad

gör du?", frågar jag. "Jag går – hem eller en sväng; jag ligger – i skuggan, i solen; jag står – planlöst eller i kö; jag sitter – vid skriv- eller matbordet; jag åker – för fort eller utan biljett." En kroppslig rörelse blir oförståelig och intetsägande om den inte bestäms i förhållande till tid, slag av förlopp och omständighet.

Centrering och decentrering

I hänvisningen till det kroppsliga subjektet är rummet väsentligt centrerat och orienterat; bara så vinner det karaktären av en om-värld. Sätten för centrering och orientering ändrar sig beroende på rumslighetens typ.

Stämningssrummet saknar en entydig centrering och orientering. Kroppsliga uttrycks-gestalter och uttrycksrörelser, i vilka världens fysionomi och rytmik speglar sig, formar sig till en tonad helhet som – t. ex. i dansrörelsen – avgränsar bara en *diffus uppehållsort*.⁷

I gengäld är handlingsrummet tydligt centrerat på den rörliga kroppen. Den *bestämda positionen* som den "nollpunkt" (Husserl) från vilken vårt handlande utgår möjliggör en orientering i rörelsen härifrån och dit samt en gradering av de olika "dit" efter närhet och avstånd. Rörelsespelrummet som avpassas efter de vägar på vilka vi genomkorsar det och efter de hinder som vi där övervinner är med Kurt Lewins ord ett "hodologiskt rum". Åskådningsrummet är slutligen centrerat till den sinnligt åskådande kroppen. Platsen försvagas till den *bestämda synpunkt* från vilken horisonter, perspektiv och djupdimensioner utvecklar sig.

Detta levda rum är *ohomogent*, då bestämda rumställen som här och där gynnas, det är *anisotrop*, då de riktningsskillnader som uppstår såsom fram/bak, uppe/nere och höger/vänster värderas olika. Denna olikvärdighet som uppstår i handlingsrummet avtar emellertid i åskådningsrummet. Sinnesorganen gör i sina systematiska anordningar skillnaden mellan höger och vänster betydelselös; differensen mellan uppe och nere försvagas, motsättningen mellan fram och bak löses upp (se Ströker 1965, s. 103)

Om vi höll oss enbart till det levda rummet, så hade vi – som det verkar – enbart ett flertal centerade rum och världar till förfogande. Nu företräds ofta tesen att bara en *decentralisering* åt motsatt håll råder bot på det, en decentralisering som går via ett socialt perspektivutbyte.⁸ På detta sätt skulle det till slut komma till ett *homogent* rum: det gynnade här nivelleras till ett *godtyckligt rumställe*, distanser förvandlas till avstånd mellan rumställen, och med orienteringscentrumet försvinner också riktningsskillnaderna. Matematiseringen av rummet i punkter och räta linjer är då bara ett sista steg. Centreringens och decentrerings väg löper alltså från ett diffust här till ett bestämt här och vidare till ett godtyckligt någonstans som utjämnar ojämnheter till förmån för reversibla ordningsstrukturer.

Alternativ: polycentrism och heterogenitet i rumsordningarna

Denna lösning leder inte till det eftersträvade målet. I blotta växelspelet mellan centrering och decentrerung når man direkt från en enskild värld till en allvärld, man når emellertid aldrig till ett landskaps mellanvärld som ett socialt livsrum. När Heidegger bestämmer "trakten" som en mångfald av "platser" dit våra bruksting hör (se *Sein und Zeit* § 22), måste dessa trakter på förhand bestämmas socialt som finmaskigt eller vidmaskigt, regelbundet eller oregelbundet *närverk*.

Var är ett landskaps centrum? Frågan är inte så lätt att besvara. Det finns markeringspunkter, även kännetecken som berg, kyrktorn eller skyskrapor, emellertid ändrar sig centrering och markering med den växlande innebörden i speciella livsområden. Vi har för det första en simultanitet mellan olika centra inom en relativt *homogen* ordning. Så fördelar sig invånarna i ett hus, de anställda på en fabrik eller grannarna i ett kvarter över olika platser som mer eller mindre strängt är tillordnade varandra. För det andra finns det en simultanitet av centreringar, som låter *heterogena* ordningar uppstå.

En omvärld låter sig organiseras och struktureras på olika sätt beroende på de relevanskrite-

rier som spelar in, oavsett om vi nu tänker på våning, arbetsplats, skola, myndigheter, kyrka, idrottsplats eller intima sfärer. Vägen från centrering till decentrerung avbryts av en *polycentrism*, dvs. av en simultan närvaro i vilken olikartade här griper in i varandra. Jag är inte bara här, utan lika mycket eller ännu mera någon annanstans (jfr Minkowski 1967, s. 77 f.; Merleau-Ponty 1945, s. 330). Det finns lokaliseringskonflikter som leder till splittring eller till och med till patologisk klyvning. E. Minkowski, som ställer två av sina patienter den enkla frågan: "Var är du?", får två olika svar. Den ena patienten, en paralytiker, visar på platsen där han för tillfället står, medan den andre, en schizofren, förklarar: "Jag vet var jag är, men jag känner mig inte som om jag vore där" (Minkowski 1968, s. 257). Därav följer att den rumsliga centreringen och orienteringen kan vara dubbelt störd, nämligen genom en *fixering* på ett här som utplånar alla andra horisonter eller genom en *nivellering* av här som låter vår förankring i rummet försvinna. Den rumsliga ordningens mångfald bevaras enbart i en regionalitet, i vilken en region förbinds med andra regioner till en *interregionalitet* utan att gå upp i en global ordning.

Banade vägar

Vägar som sträcker sig genom rummet och som för härifrån till dit är inte blott sträckor som vi tillryggalägger mer eller mindre snabbt, utan de är *banor* som föreskriver, öppnar eller utesluter bestämda rörelseriktningar och rörelseförlopp. Floder och bergåsar, vägnät, enkelriktade gator, tunnlar, passager, trapphus, häckar och staket, stigar i labyrinter eller bakom anstaltens murar skanderar rummet, krymper det eller låter det vidgas, bjuder på överraskningar eller ett monotont enahanda, sätter upp hinder eller lämnar fri passage. Detta är bara en aspekt på de *landskaps strukturer* som formar, deformerar, animerar eller begränsar och låter invånarnas liv förtvina. Personer och ting är inte bara intrasslade i historier, utan också i scenerier. Vem och vad kan inte entydigt bestämmas utan deras rörelsers var, varifrån och vart, deras identiteter har alltid ock-

så något av en "place identity" (se Kruse/Graumann 1978, s. 210, dessutom Moles/Rohmer 1978). Här ligger ansatzpunkterna för en landskapsupplevelsens *patologi*, men också för en *landskapskonst* som inte bara producerar ett vackert sken, utan som förändrar gamla och inaugurerar nya erfarenhetsstrukturer.

Ännu en gång: världen som spektakel

Det tvivelaktiga i ett visualiserat och estetiserat landskapsmedvetande som vi utgick från fortbestår idag under förändrade betingelser tillsammans med de kompensatoriska bieffekterna. Som exempel på en tekniskt inducerad visualisering av landskapsupplevelsen väljer jag blicken ut genom ett kupéfönster i ett åkande tåg (som också kan ersättas av en blick ut genom ett bilfönster). Förtrogenheten med denna situation låter oss glömma hur snabbt den moderna trafiktekniken har förändrat strukturerna hos våra rums- och tidsupplevelser. De röster av förvåning och förfäran som följde med introduktionen av tekniska innovationer (se Schivelbusch 1979) klingar idag hysteriskt överdrivna, men kanske är det just för att vi är avtrubbade gentemot annorlunda erfarenheter.

Den centrala synpunkt jag lyfter ut även här är förflyttningens. Tågpassageraren genomför ingen egenrörelse, utan han *transporteras*, inlåst i kupén som i en åkande boendecell. Detta har avgörande konsekvenser.

1) Motsättningen mellan rörligt och orörligt relativeras, då förankringen i den egna rörelsen saknas. Landskapet kan så förvandlas till en films rörliga bildföljd. 2) Blicken genom det stängda fönstret reducerar landskapet till den omedelbara förmåelsen genom ögat; landskapet luktar och hörs inte mer. Vilken förlust i sinnlighet som därmed uppstår visar t. ex. moderna kompositörers arrangemang och presentation av storstäder som klangrum och klangföljder. 3) I nära samband därmed står förlusten av rumsligt djup som nästan automatiskt följer av reduktionen till det visuella rummet (se Ströcker 1965, s. 123). Om landskapet förlorar sin

täthet och mångtydighet, så närmar det sig ett kulisslandskap som i rörliga prospekt rullar förbi våra ögon och som inte längre är helt olika de konkurrerande landskapsfoton som hänger på väggen i kupén. 4) Rörelsens snabbhet fungerar som rumroffare vilken får skillnaderna att krympa. En bildflod drar förbi som ett rörligt skådespel, som efter ett tag går över i monoton. Resans geografiska här närmar sig romanhandlingens fiktiva här. Var är jag när jag läser Fontane i min kupé, i Remagen eller i Berlin? Den amerikanska studentskan som under sin europaresa övernattar på tåget kan senare knappast hävda att hon varit i Heidelberg när hon passerade staden sovande som ett kולי.

Detta är förvisso bara en aspekt av resandet. Sinnliga förluster kompenseras i många fall av åtföljande kunskaper, annorlunda rumsfarenheter inställer sig. Emellertid låter det sig inte bestridas att mobilitetens sätt och omfång är medansvariga för det sätt varpå vi bebor rummet och är närvarande i det, och att våra rumsfarenheter kan förläckas på ett betänkligt sätt. Ofta återkommer i samtiden den gamla världsbetraktelsen som parodi. Turisten som den moderne kosmotheoros bestiger inte längre Mont Ventoux, utan åker upp i Eiffeltornet med *Guide Michelin* i handen istället för *Confessions*: rymden förflyktigas till panorama.

Plädoyer för gåendet

Jag ber er att inte ta denna plädoyer i en alltför bokstavig och inskränkt bemärkelse, men inte heller i en alltför sublim mening. Åsyftad är den erfarna självrörelsen hos en gående, som – likt Giacomettis utsträckande gestalter – skapar rum och intar det, som breder ut ett landskap omkring sig och ser sig om i det och inte bara har ett skådespel för ögonen.

I denna mening: Gassendi versus Descartes, ett "jag rör mig" som finns inneslutet i "jag tänker", som förkroppsligar och försumsligar det utan att tänkandet och gåendet någonsin kommer längre än till ett "förtroendeförhållande". "Vi kan inte säga att vi tänker som vi går, lika lite som vi kan säga att vi går som vi tänker,

eftersom vi inte kan gå som vi tänker, inte tänka som vi går.” (Thomas Bernhard 1981, s. 85)⁹

Därvidlag låter sig olika sätt och grader av framåtrörelse särskiljas. Redan *transporten* går bara i sällsynta fall av stapeln utan någon som helst egenrörelse. Sådillvida kan man inte skära alla chaufförer och medresenärer, jetplan och drakflygare, flygplans- och fartygspassagerare, motorcyklister och cyklister över en kam, och fotgängaren är inte helt *hors de série*. Vid egenrörelsen måste man skilja mellan *målinriktade* och *målbefriade* eller *mållösa* rörelser som att åka omkring, gå omkring, vandra, spatsera och flanera. Inte utan anledning finner promenerande och flanörer sina moderna förkämpar i Rousseau, Baudelaire och Walter Benjamin, naturligtvis också i Nietzsche, som kallade sitt alldeles eget *vita contemplativa* ett ”promenerande med tankar och vänner” (1973, 7:e uppl., band II, s. 191). Den mållösa och målbefriade

rörelsen, som alla teleologer sedan urminnes tider finner suspekt, kretsar omkring det stämningensrum som sätter sin prägel på våra handlingsfält utan att gå upp i dem. Den förvandlar omvägar till promenadvägar, sidovägar, avvägar utan att skilja lusten att se från lusten att gå. Genom att vi rör oss i *paysage* erbjuder sig möjligheten till ett *dépaysement*: inte mer kosmos som panorama, i stället en möjlighet att upptäcka landskapet genom främmandegörande av den vardagliga miljön.

”Att fjärma sig från tingen tills man inte längre ser mycket av dem och måste tillfoga en hel del *för att fortfarande kunna se dem* – eller att se tingen runt hörnet och som i ett utdrag – eller att ställa dem så att de delvis förställs och bara tillåter perspektiviska utblickar...” – vad Nietzsche menar här är en konst som inte upphör där livet börjar, utan som börjar ”i det minsta och vardagligaste”.

Noter

1. Jämför Merleau-Pontys utrymning av det ”imaginära museet” i hans *Laprose du monde* (1969, särskilt s. 102 ff.)
2. Jämför H. Lesers bidrag i Zimmerman 1982: ”Der ökologische Natur- und Landschaftsbe-griff”. Visserligen uppstår faran att den speci-fika karaktären i den mänskliga omvärlden går förlorad i definitionen av landskapet som ”ekosystem” (s. 98), när enbart ”antropogena” och ”fysiogena” faktorer (s. 89) sidoordnas varandra.
3. För stadslandskap som en konkret form av livsvärlden och som ett från Baudelaire över surrealisterna till Walter Benjamin mångs-idigt bearbetat tema jämför P. Kiwitz 1985, kap. 7.
4. Husserls konception av en gemensam rums-lighet som kulminerar i en gemensam ”hem-värld” har jag tagit upp i min *Zwischenreich des Dialogs* (jfr särskilt s. 207, 334 ff., 362). Även till miljöbegreppet hos Scheler och Aron Gurwitsch, till vilket Richard Grathoff an-knyter med sina miljöstudier bör hänvisas.
5. Jfr *Husserliana*, band VI, s. 146. I denna rikt-ning pekar också Husserls sena reflektioner över en ”transcendental geografi”, som utgår från jorden som ”urhem”; jfr Husserl 1940.
6. Jfr Merleau-Ponty, *Phénoménologie de la perception*, s. 325. Till landskapets fysionomi jfr även Ritter 1974, s. 179f. och Leser i Zimmerman 1982, s. 79.
7. Jfr här med E. Straus 1956, s. 332 f. Jag håller det emellertid inte för ett speciellt lyckat begreppsval när Straus begränsar det ”land-skapliga rummet” till förnimmelsevärlden och låter det ”geografiska rummet” börja re-dan med varseblivningsvärlden. På detta sätt blir landskapsbegreppet alltför inskränkt och geografibegreppet för utvidgat.
8. Jfr här med R. de Folter, ”Reziprozität der Perspektiven und Normalität bei Husserl und Schütz” i Grathoff och Waldenfels 1983.
9. I och med att Husserl tar upp den ”kineste-tiska” egenrörelsen i den transcendentala sfä-ren (jfr *Husserliana*, band I, s. 128 eller *Hus-serliana*, band VI, s. 108 f.), lämnar han, strängt taget, ramarna för en ren ”medvetan-defenomenologi” som alltför mycket fort-sätter att orientera sig efter föreställningens modell.

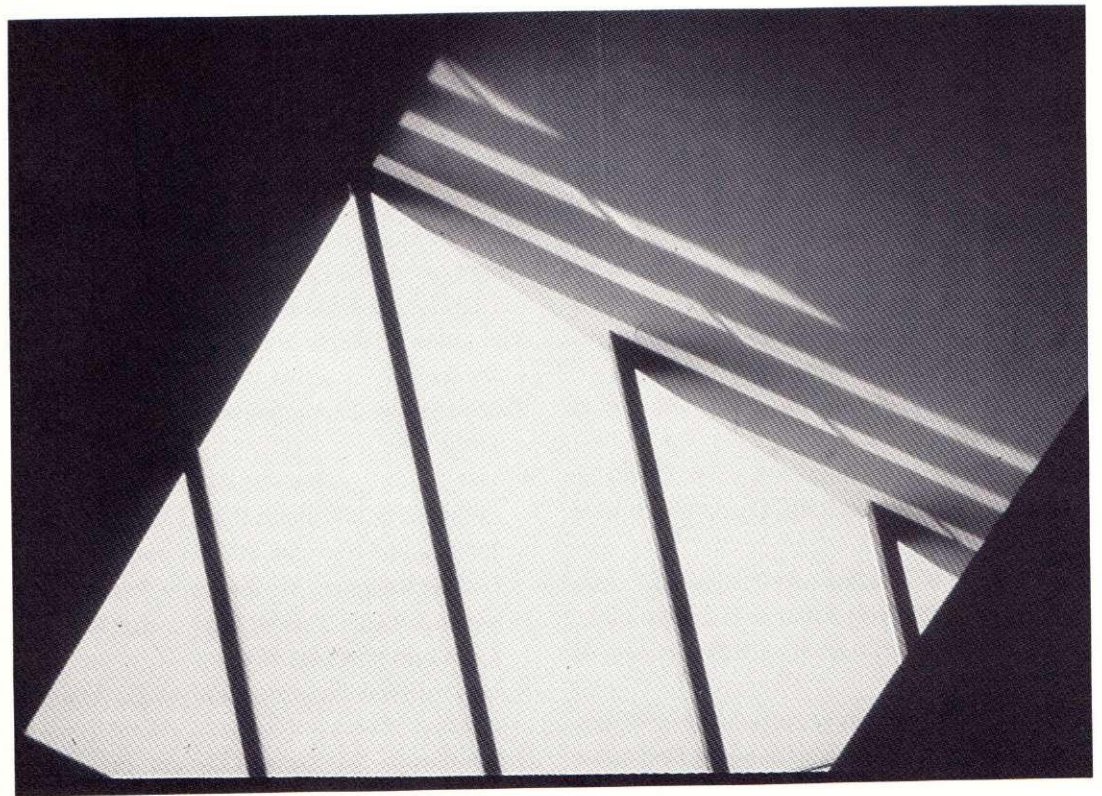
Denna artikel har publicerats som "Gänge durch die Landschaft" i *In den Netzen der Lebenswelt* (Suhrkamp, Frankfurt am Main 1985).
Översättning av William Fovet och Björn Sandmark.

© Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 1985

Bernhard Waldenfels (f. 1934), professor i filosofi vid Ruhr-Universität Bochum, Tyskland, sedan 1976. Hans viktigaste skrifter är *Das Zwischenreich des Dialogs* (Haag 1971) och *Ordnung im Zwielficht* (Frankfurt am Main 1987).

Referenser

- Adorno, Theodor W.: *Ästhetische Theorie*. Frankfurt am Main 1973.
- Adorno, Theodor W. & Horkheimer, Max: *Upplysningens dialektik*. Övers. av Lars Bjurman & Carl-Henning Wijkmark. Göteborg: Röda bokförlaget 1981.
- Benjamin, Walter: *Das Passagen-Werk*. Frankfurt am Main 1983; på svenska *Paris, 1800-talets huvudstad. Passagearbetet*. Utg. av Rolf Tiedemann; urval, övers., kommentar av Ulf Peter Hallberg. Stehag: Symposium 1990.
- Bernhard, Thomas: *Gehen*. Frankfurt am Main 1981.
- de Folter, R.: "Reziprozität der Perspektiven und Normalität bei Husserl und Schütz", i Grathoff, R. & Waldenfels, B. (red.) *Sozialität und Intersubjektivität*. München 1983.
- Gombrich, E. H.: *Art and illusion*. Oxford: Phaidon 1980.
- Heidegger, Martin: *Varat och tiden*. Övers. av Richard Matz. Göteborg: Daidalos 2:a uppl. 1993.
- Historisches Wörterbuch der Philosophie*, band 5. Utg. av Joachim Ritter & Karlfried Gründer. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1980.
- Husserl, E.: *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentalen Phänomenologie*. Husserliana VI. Haag 1954.
- Husserl, E.: "Grundlegende Untersuchungen zum phänomenologischen Ursprung der Räumlichkeit der Natur", i M. Farber (red.) *Philosophical essays in memory of E. Husserl*. Cambridge, Mass. 1940.
- Kiwitz, P.: *Lebenswelt und Lebenskunst*. München 1985.
- Kruse, L.: *Räumliche Umwelt*. Berlin 1974.
- Kruse, L. & Graumann, C. F.: "Sozialpsychologie des Raumes und der Bewegung", i Hammerich, K. & Klein, M. (red.) *Materialien zur Soziologie des Alltags*. Opladen 1978.
- Leser, H.: "Der ökologische Natur- und Landschaftsbegriff", i Zimmerman, J. (red.) *Das Naturbild des Menschen*. München 1982.
- Merleau-Ponty, M.: *Phénoménologie de la perception*. Paris 1945.
- Merleau-Ponty, M.: *La prose du monde*. Paris 1969.
- Minkowski, E.: *Vers une cosmologie*. Paris 1967.
- Minkowski, E.: *Le temps vécu*. Nauchâtel 1968.
- Moles, A. A. & Rohmer, E.: *Psychologie de l'espace*. Tournai 1978.
- Nietzsche, F.: *Werke in drei Bänden*. Utg. av K. Schlechta. München 1973.
- Platon: *Staten. Samlade skrifter*, band 3. Lund: Doxa 1984.
- Proust, M.: *A la recherche du temps perdu*. Bibliothèque de la Pléjade, Paris 1954; på svenska *På spaning efter den tid som flytt*. Övers. av Gunnel Vallquist. Stockholm: Bonniers 1982.
- Ritter, Joachim: "Landschaft", i *Subjektivität*. Frankfurt am Main 1974.
- Rousseau, Jean-Jacques: *Julie ou La Nouvelle Héloïse*. 1761.
- Schivelbusch, W.: *Geschichte der Eisenbahnreise*. Frankfurt am Main 1979.
- Straus, E.: *Vom Sinn der Sinne*. Berlin 1956.
- Ströker, E.: *Philosophische Untersuchungen zum Raum*. Frankfurt am Main 1965.
- Waldenfels, B.: *Das Zwischenreich des Dialogs*. Haag 1971.
- Zimmermann, J. (red.) *Das Naturbild des Menschen*. München 1982.

Himmelsfönster i Arkeologisk skyddsöverbyggnad i Chur (arkitekt Peter Zumthor).